

POLITIČKI SIMBOLI U SVAKIDAŠNJICI POLISISTEMSKI PRISTUP ISTRAŽIVANJU

MAOZ AZARYAHU

Department of Geography
University of Haifa
Mt Carmel, Haifa 31905 Israel

UDK: 39.01:32

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 01. 06. 1999.
Prihvaćeno: 17. 06. 1999.

Članak se zasniva na prvom poglavlju autorove knjige Von Wilhelmplatz zu Thälmannplatz. Politische Symbole im öffentlichen Leben der DDR (Od Wilhelmovog do Thälmannovoga trga. Politički simboli u javnom životu Istočne Njemačke).¹ Autor razmatra terminološko-teorijski okvir istraživanja polazeći od razlikovanja onoga što se predstavlja s jedne strane te sredstava predstavljanja s druge, to jest simbola i njihovih nositelja. Političke simbole obrazlaže kao polisisteme u okviru polisistemske teorije koju je oblikovao I. Even-Zohar. Na kraju razmatra političke funkcije kanonskog sustava političkih simbola i dinamiku polisistema.

Ključne riječi: politički simboli / svakidašnjica / polisistemske teorije

U svibnju 1985. u tjedniku *Die Zeit* objavljen je intervju sa zamjenikom predsjednika Nikaragve Ramirezom. Citiram sljedeći odlomak:

***Die Zeit:** Na jednom sastanku u Texasu američki potpredsjednik Bush, pokazujući omot s poštanskim markama posvećenima stotoj godišnjici smrti Karla Marxa, naglasio je kako su te marke još jedan dokaz više da su sandinisti doista marksisti (...)*

***Ramirez:** (...) čini mi se vrlo primitivnim osuđivati neku revoluciju samo zato što je izdala određenu vrstu poštanskih maraka. To je doista neslana šala (...)²*

Usprkos ljutitoj Ramirezovoj reakciji činjenica da je Nikaragva tiskala marku u povodu stote godišnjice smrti Karla Marxa ima veliko političko značenje. Poštanske su marke poput spomenika i novčanica prikladno sredstvo uz čiju pomoć politički centar javno prikazuje vladajuće političke i ideološke teme. One predstavljaju ideološku orijentaciju političkoga centra. Između na takav način u javnosti predstavljenih političkih motiva i jasno zacrtanih političkih i ideoloških orijentacija postoji veza koja nam dopušta da one prve označimo kao političke simbole. Riječ je, dakle, o proširenju značenja postojećega pojma *politički simbol* (neki geometrijski lik ili neka kombinacija

¹ *Von Wilhelmplatz zu Thälmannplatz. Politische Symbole im öffentlichen Leben der DDR.* Institut für Deutsche Geschichte, Universität Tel Aviv, Bleicher Verlag Gerlingen 1991. 1. Poglavlje Terminološko-teorijski okvir, str.17-32.

² *Die Zeit* 17.5.1985.

boja poput zastave ili državnog grba koji identificiraju i predstavljaju političke entitete). Klasičnim političkim simbolima, koji su, naravno, vrlo značajni, pridružuju se i drugi simboli u javnomu životu. Među njih ubrajamo:

- Riječi ili kombinacije riječi uporaba kojih označuje političke i ideološke pokrete.³ Primjeri sličnih riječi-simbola jesu: *rasna čistoća*, *ravnopravnost*, *ujedinjena domovina* ili *jedinstvo radničke klase*.⁴ Povezanost riječi-simbola i političkoga pokreta koji se njima služi daje tim riječima identifikacijsku vrijednost. Moguće je također da određene riječi-simboli iskazuju određeni politički zahtjev te da će se njima služiti posve suprotne ideologije. Dobar je primjer riječ-simbol *demokracija*, koja izražava politički zahtjev komunističke, ali i liberalne zapadnjačke ideologije. Događa se i to da se određena ideologija ponaša kao jedini vlasnik neke riječi-simbola. Zanimljiv je primjer riječi *slobodan/dna*, koja je potkraj četrdesetih godina postala ključnim izrazom zapadnjačke propagande, primjerice u pojmu *slobodni svijet*. Komunistička propaganda uvelike izbjegava uporabu tog izraza.⁵

- Imena gradova i zemljopisnih područja - *zemljopisni simboli* koji kao skupina određuju zadani nacionalni zemljopis;

- Događaje i povijesne datume poput *7. studenoga*, ili *14. srpnja* odnosno *1789.* ili *1917.* Oni ispunjavaju važnu funkciju u povijesnoj slici političkih pokreta i entiteta.

Osim političkih i ideoloških orijentacija koje predstavljaju, pojedinim se političkim simbolima katkad pripisuju drukčije simboličke vrijednosti. Primjerice, boje zastava često se tumače simbolički. Tako na zastavama socijalističkoga pokreta crveno znači krv prolivenu u borbi toga pokreta za poboljšanje položaja proletarijata. Povijesne osobe ili događaji poput Wilhelma Tella ili Staljingrada povremeno simboliziraju *slavu*, *junaštvo*, *veličinu* ili *pobjedu*. U nekim drugim slučajevima isti simbol može imati negativnu vrijednost, poput *barbarstva*, *tiranije*, *defetizma* što se pripisuju Staljinu, Hitleru, Atili ili Münchenskim događajima god. 1938.

Cilj je ovoga teksta predstaviti terminološki i teorijski okvir, nužan u analizi političkih i ideoloških tema koje nastupaju u javnom životu uz pomoć različitih sredstava prezentacije. Tekst obuhvaća ove teme:

- Razlikovanje među *predstavljenim* i *sredstvom predstavljanja*;
- karakteristična izgradnja simbola u javnomu životu;
- političko značenje predstavljanja simbola u javnosti;
- utjecaj političkih procesa i ideoloških promjena na predstavljeni simbolički kompleks.

³ O tome vidi: H. D. Laswell, *The Comparative Studies of Symbols. An Introduction*, u: *Symbol Studies* 1 (1952.); De Sola Pool, *Symbols of internationalism*, u *Symbol Studies* 2-3 (1952.), *Symbols of Democracy*, u *Symbol Studies* 4 (1952.).

⁴ O tome vidi: K. Loewenstein, *Betrachtungen über politischen Symbolismus*, u: D.S. Constantopoulos/H. Wehberg, *Gegenwartsprobleme der internationalen Rechts und der Rechtsphilosophie*, Hamburg 1953.

⁵ Objašnjenje tog primjera vidi u: Umberto Eco, *Einführung in die Semiotik*, München 1972:184.

Navest ću primjere iz različitih zemalja i epoha. Namjerno neću birati primjere iz DDR-a kako bih istaknuo općevažeću valjanost pretpostavke o širenju simbola u javnosti.

1. PREDSTAVLJENO I SREDSTVA PREDSTAVLJANJA: SIMBOL I NOSITELJ SIMBOLA

Pri istraživanju simbola u javnomu životu treba bitno razlikovati *predstavljeno* i sredstva predstavljanja, t.j. sam simbol i nositelje simbola.

Radi objašnjenja navedimo primjere izraelske novčanice koja prikazuje Theodora Herzla, oca cionizma ili neki sovjetski spomenik Lenjinu. Novčanica i spomenik su nositelji simbola, mediji, putem kojih simboli nastupaju u javnosti. Primjerice, simbol *Lenjin* može se pojaviti u javnosti pomoću različitih nositelja simbola: kao slika na markama i novčanicama, kao lik spomenika, ili kao riječ u imenu ulice. U Sovjetskom Savezu simbol *Lenjin* se javljao u svim navedenim oblicima.

Broj potencijalnih nositelja simbola teorijski je neograničen. Najupadljiviji su, naravno, uobičajeni nositelji simbola poput zastava, spomenika, poštanskih maraka, novčanica, imena gradova i ulica s odgovarajućim pločama, brodova, parkova, škola, mostova, tvornica i bolnica. Svi oni dobivaju imena po specifičnim događajima ili osobama. No to nisu jedini objekti koji u javnosti nastupaju kao politički simboli. Primjerice, dresovi nacionalnih nogometnih reprezentacija mogu biti oblikovani u nacionalnim bojama ili s nacionalnim motivima. U tom je slučaju dres nositelj simbola. Često se politički simboli javljaju u području osobne potrošnje, primjerice kao ime neke vinske sorte. U Izraelu se prodaje rakija pod imenom *Brandy nezavisnosti*. U Austriji se na tržištu može naći vino *Staatsvertrag* (državni ugovor) po državnom ugovoru potpisanom 1955., kojim je Austrija stekla političku nezavisnost. I modeli automobila služe kao nositelji simbola: u Sjedinjenim Državama u prodaji je model luksuznog automobila *Lincoln*; u Kini je 1959. započela proizvodnja osobnog automobila imenom *Crvena zastava* (Hontschi).⁶

Nema uvijek stvarne podudarnosti između simbola i njegova nositelja, premda je takva podudarnost katkad sama po sebi dana. Sovjetski grad Lenjingrad nazvan je po Lenjinu, utemeljitelju sovjetske države. Ali Lenjingrad nije Lenjinov grad poput Aleksandrije, koja je grad Aleksandra Velikog, njezina utemeljitelja. Ipak, ni Lenjin i Lenjingrad nisu posve mašnji tuđinci. Prema Lenjinovu planu ondje je izbila revolucija koja će kasnije dovesti do utemeljenja Sovjetskog Saveza. Imenovanje drugoga po važnosti grada u Sovjetskom Savezu po Lenjinu trebalo je najizrazitije ovjekovječiti ime vođe boljševičke revolucije. Pritom je konkretna veza između osobe i grada bila od drugorazredne važnosti.

Predmeti koji služe kao nositelji simbola mogu se podijeliti u dvije kategorije. Prva obuhvaća one nositelje koji ne funkcioniraju bez simbola koje predstavljaju.

⁶ *Neues Deutschland* 30.9.1959.

Predstavljanje je njihova svrha postojanja. Među njima najznačajniji i ujedno osobito reprezentativni su zastava i spomenik. Druga kategorija obuhvaća nositelje s izrazitom uporabnom funkcijom, koja, međutim, nije zadana simbolima koje predstavljaju. Među njih ubrajamo, primjerice, ploče s imenima ulica koje ponajprije služe orijentaciji u prostoru te poštanske marke i novčanice koje su sredstvo plaćanja. U tim se slučajevima funkcija predstavljanja političkih simbola odvaja od praktične funkcije tih predmeta. Važno je razlikovati službene i neslužbene nositelje simbola. Službeni nositelji simbola vlasništvo su državnih ili lokalnih vlasti. Zastave, poštanske marke i novčanice nositelji su državnih simbola, a ulične ploče gradskih. U totalitarnoj državi razlikovanje među državnim i komunalnom sferom nema političko značenje jer politički centar kontrolira sve političke i društvene institucije kao i upravu na svim razinama, a vezano s tim i sve vrste nositelja simbola. U pluralnim društvima, naprotiv, razlika između državnih i gradskih nositelja simbola katkad može biti značajna. U tim su društvima mogući i privatni nositelji simbola. Njima upravljaju privatne osobe i organizacije. Spomenik je, primjerice, nositelj simbola koji može biti državni, gradski, pa čak i privatni. U svakoj zemlji ima državnih spomenika; oni su u vlasništvu države te imaju nacionalno značenje. Pored toga ima gradskih spomenika koje podiže gradska uprava i njezino su vlasništvo. U pluralnim društvima privatne osobe i tijela imaju pravo i mogućnost podići spomenike, čak kad oni predstavljaju političke ideje koje ne uživaju društveni konsensus.

2. POLITIČKI SIMBOLI KAO POLISISTEMI

Politički simboli u javnom životu nisu neka neodređena ili slučajna skupina pojedinačnih simbola nego su dijelovi polisistema. Polisistem jest sustav različitih sustava, koji jedan drugoga presijecaju i djelomično se preklapaju, pritom primjenjuju međusobno konkurentno različite opcije, ali djeluju kao strukturirana cjelina.⁷

Kako se sastavlja polisistem političkih simbola prisutnih u svakidašnjici? Tvore ga politički simboli koji izražavaju i predstavljaju posve određenu političku i ideološku orijentaciju; primjerice *republikansku* ili *monarhističku*, *nacionalističku* ili *partikularističku*, *socijalističku* ili *fašističku*. Riječ je o simbolima koji stoje umjesto političkih doktrina, ideologija, entiteta ili pokreta. Svaka skupina posjeduje određenu orijentaciju, različitu od drugih simbolskih skupina. Ipak, katkad se preklapaju pojedine orijentacijske skupine, to jest određena podskupina može istodobno pripadati nekoj drukčije orijentiranoj skupini. Katkad ona može biti sadržana u nekoj drugoj skupini, to jest svi simboli koji pripadaju toj skupini, istodobno mogu pripadati dvjema različitim, ali međusobno ipak nesuprotstavljenim političkim orijentacijama. Primjerice, određeni simboli mogu istodobno izražavati *monarhističke* i *nacionalističke*, ili *partikularističke* i *monarhističke* orijentacije. Naravno, nema simbola koji bi istodobno bili *socijalistički* i *fašistički*, s obzirom na političku suprotstavljenost tih dviju političkih i ideoloških orijentacija.

⁷ I. Even-Zohar, Polysystem Theory, u: Poetics Today 1 (1979.): *A system of various systems, which intersect with each other and partly overlap, using concurrently different options, yet functioning as one structured whole.*

Ipak, u danom povijesnom razdoblju i situaciji sve skupine simbola u polisistemu nemaju jednak položaj. U svakom društvu u javnosti se javlja određeni kompleks političkih simbola. Oni predstavljaju političke i ideološke orijentacije koje su u isto vrijeme prevladavajuće društvene orijentacije, to jest takve koje je politički centar utvrdio obveznima u određenom društvu. Taj kompleks određuje/definira izvjestan kanon simbola, pa ćemo u daljnjem tekstu govoriti o *kanonskom sustavu*. Kanonski su simboli čvrsta sastavnica službenoga ideološkoga sustava. Ideologija tumači simbole, nudi kodove za njihovo dešifriranje i uspostavlja vezu s mitovima i kultovima. Kanonski simboli služe prikazivanju i predstavljanju određene ideologije, koja na time postaje važećom i obveznom. Važni, središnji simboli ujedno su nadomjestak kompleksnih ideoloških konstrukcija. Katkad predstavljaju i zamjenjuju ideologije; oni sažimlju njihove temelje i doktrine te ih reproduciraju jasno i koncizno. Uz kanonske postoje i nekanonski simboli, ali oni predstavljaju neslužbene, nedominantne političke i ideološke orijentacije.

U autoritarnom ili čak totalitarnom sustavu kanonski su simboli ujedno ti koji predstavljaju politički centar datoga društva. U takvim oblicima vladavine politički centar odlučuje koje su ideologije i njima odgovarajući simboli obvezni. Ondje su u pravilu zabranjeni nekanonski simboli, a da bi se spriječilo njihovo isticanje u javnosti, uspostavlja se cenzura ili čak odgovarajući policijski aparat. Cilj je spriječiti prezentaciju onih simbola koji po shvaćanju vlasti predstavljaju neželjenu ideološku i političku orijentaciju. Drukčiji je stav društva u kojemu vlada konsensus o obveznoj političkoj ideologiji. U takvom društvu često nema bitne razlike između političkog centra i periferije: kanonski su simboli opće dobro cijeloga društva i u skladu su s vladajućim ideološkim sustavom. Pokraj kanonskih simbola, koji izražavaju postojeći društveni konsensus o zajedničkim temeljnim vrijednostima, u pluralističkom društvu djeluju i simboli koji odgovaraju samo pojedinim dijelovima društva. Simboli takve vrste javljaju se općenito na nedržavnim nositeljima simbola poput ploča s imenima ulica koje su u nadležnosti komunalnih uprava. Te uprave određuju imena ulica i ta imena predstavljaju ideologiju gradskog ili komunalnog vodećeg sloja. U Italiji ulice u mjestima u kojima su na vlasti komunisti nose imena Gramscija ili Togliattija, istaknutih vođa talijanskog komunističkoga pokreta. U izraelskim gradovima Tel Avivu i Ramat Ganu, u kojima na vlasti bijaše liberalna stranka, ulice su dobile ime Jabotinskoga (Jabotinsky), iako on u to doba nije bio izraelski kanonski simbol, nego je pripadao revizionističkom pokretu.

U pluralističkim društvima spomenici katkad izražavaju političke i ideološke orijentacije kojima većina stanovništva ne mora biti sklona. Uzmimo kao primjer spomenik podignut u Londonu u listopadu 1985. u znak sjećanja na poginule pripadnike 8. britanske brigade koja se za vrijeme građanskoga rata borila u Španjolskoj na strani republike. Kip nije službeni britanski spomenik. Podignut je na inicijativu veterana španjolskoga građanskoga rata. Oni su skupili potreban novac, brinuli se za podizanje spomenika i organizirali njegovo svečano otkrivanje.

Polisistem javnih političkih simbola moguće je karakterizirati ovako: s jedne je strane kanonski dio polisistema; pripadaju mu skupine simbola koje predstavljaju političke i ideološke orijentacije i obvezne su za cijelo društvo ili su kao takve definirane. S druge strane, nekanonski je dio, tj. sve one skupine simbola što predstavljaju orijentacije koje — u pluralnom društvu — ne prihvaća većina. U autoritarnim ili totalitarnim pak oblicima vladavine one nisu sukladne političkim i ideološkim orijentacijama političkoga centra.

Iako su nekanonski simboli prisutni, kanonski se simboli pojavljuju mnogo češće u javnomu životu. Način kako se simboli prikazuju na nositeljima simbola jasno upozorava na položaj dotičnoga simbola u kanonskom sustavu. Što je viši položaj neke osobe u hijerarhiji panteona, naći ćemo je na većem broju nositelja simbola. Theodor Herzl, otac aidoškog nacionalnog pokreta — cionizma zauzima najviši položaj na izraelskom panteonu. U gotovo svakom izraelskom gradu postoji Herzlova ulica, svako toliko Herzl se pojavi na nekoj poštanskoj marki ili novčanici, koje su zbog galopirajuće inflacije početkom osamdesetih godina ubrzo znale biti povučene. Grad Herzliah u blizini Tel Aviva nazvan je po njemu, a druga gimnazija osnovana u Ertz Izraelu *Gimnazija Herzliah* dobila je njegovo ime. U sovjetskom panteonu Lenjinov se položaj isticao time što je važan grad — Lenjingrad nosio njegovo ime. U svakom gradu Sovjetskoga Saveza postojala je Lenjinova ulica, a često i nekoliko kipova s likom oca sovjetske revolucije.

Položaj nekog simbola u hijerarhiji kanonskog sustava raspoznaje se po naizgled posve sporednim pojedinostima koje su, međutim, vrlo značajne: glavna ulica postat će nositeljem važnoga simbola; portret nekog ključnog lika aktualnoga panteona uzastopce će se pojavljivati na poštanskim markama. Nasuprot imenima ulica, marke se nakon određenoga vremena povlače iz prometa, pa će tek opetovana uporaba istoga simbola potvrditi i istaknuti njegovu pripadnost središtu kanonskoga sustava. Posebna je tema nominalna novčana vrijednost marke. Ona dobiva posebno značenje u seriji u kojoj svaka marka ima drugu vrijednost. S jedne strane viša je vrijednost pokazatelj ranga, s druge pak strane visoka nominalna vrijednost marke pridonosi tome da se ona manje upotrebljava te je rjeđe u optičaju. Isto vrijedi za novčanice.

Kod osobito reprezentativnih spomenika značenje simbola što ga predstavljaju dolazi do izražaja na različite načine:

1. Po broju spomenika koji ovjekovječuju pojedinoga heroja. Postoji izravna povezanost značenja junaka i broja njegovih spomenika.
2. Po mjestu gdje je spomenik podignut. Osobito važnim junacima bit će posvećeni središnji spomenici na važnim trgovima glavnoga i ostalih gradova. Podizanje spomenika u glavnomu gradu naglašava njegovu važnost; izbor nekog središnjeg trga ili ulice omogućuje izvanrednu vidljivost i pristup. Manje važni junaci bit će prikazani, ako im uopće pripadne ta čast, na perifernim spomenicima, i to samo u provincijskim gradovima, a ne u prijestolnici, ili pak u parkovima i trgovima izvan gradskoga središta.

3. Po veličini spomenika. Što je značenje junaka veće, to je monumentalniji njegov spomenik. Veličina spomenika igra središnju ulogu pri zaključivanju o rangu pojedinoga heroja.

Radi potanijeg objašnjenja povezanosti značenja prikazanoga simbola i nositelja izabranog za njegovo predstavljanje opisat ću niz događaja što su se potkraj 19. stoljeća zbili u malom gradu Borbecku u rurskoj oblasti.⁸ Riječ je o ulici planiranoj kao prometnoj žili kucavici: trebala je povezati željezničku postaju i cestu iz pravca Essena s glavnim mjesnim trgom. Već i prije nego li je asfaltirana, prozvana je *Carskom alejom* (Kaiserallee). Međutim, otpor izgradnji ceste ustanove odgovorne za planiranje utjecao je na promjenu prvobitnih planova. U sred ulice izgrađena je kuća pa je ulica postala slijepom. Time se umanjilo njezino značenje te je uskoro promijenila ime u *Kneževsku ulicu* (Fürstenstraße). Nije to više bila aleja nego ulica, nije bila ni carska nego kneževska. Kasnije su ulicu prozvali po jednom domaćem svećeniku. Taj je već imao časno mjesto u gradu, ali ime ulice izgubilo je sjaj i otmjenost koju su najavila prethodna imena.

Prikazivanje nekog političkog simbola u javnosti, kao i način kako se to čini, podjednako su politički važni. Stoga je vrijedno pozornosti to da politički simboli, ponajprije imena ulica i spomenici, ne niču slučajno. Njihovo otkrivanje obično je ritualni čin, a prateće svečanosti odvijaju se po čvrsto zacrtanoj, gotovo univerzalnoj shemi. Vrhunac svečanosti samo je otkrivanje. Općenito, prvo se prikazivanje nekoga simbola javnosti, bilo to imenovanje ulice po nekoj ličnosti ili otkriće spomenika u čast pojedine osobe — obavlja na unaprijed određeni datum. Svečanost se najčešće zbiva u nekom terminu koji ima izravnu vezu s predstavljenim simbolom: na dan rođenja ili smrti određene osobe, na godišnjicu pobjedničke bitke ili je vezano uz koji drugi povijesni događaj. Obično imaju prednost okrugle godišnjice, dvadeset i peti ili pedeseta. Tijek proslave redovito je isti; prisutni su uzvanici i dužnosnici koje drže govore. Ceremonija je uglavnom svečana, već prema značenju simbola koji se predstavlja. Značenje osoba koje sudjeluju na svečanosti ovisno je o značenju simbola. Iz održanih govora može se iščitati značenje koje simbolu pridaje dotična vlast. Tako se objavljuje politička i ideološka vrijednost javnoga simbola, a službeno izlaganje utvrdit će njegovo društveno-političko značenje.

3. POLITIČKE FUNKCIJE KANONSKOG SUSTAVA

3.1. IDENTIFIKACIJSKA I DEFINICIJSKA VRIJEDNOST

Na temelju javnih političkih simbola moguće je odrediti političke i ideološke orijentacije koje generalno obvezuju društvo. Pokušavajući utvrditi i analizirati karakteristike države Argentine, V. S. Naipaul zaključuje:

(...) ali zemlja još nema prave ideje o sebi. Ulice i avenije nose imena predsjednika i generala, ali ne postoji nikakva povijesna analiza... Postoji legenda i drevna

⁸ L. Niethammer, Umständliche Erklärung der seelischen Störung eines Communalbaumeisters in Preußens größtem Industriedorf, Frankfurt/M. 1979., 34.

*romantika, ali nema stvarne povijesti. Postoje samo anali vladalaca, kronike događaja (...)*⁹

Naipaulovo spominjanje ulica u Buenos Airesu u tom kontekstu nije posve slučajno. Osobe koje se spominju u javnomu životu važna su sastavnica povijesnoga sjećanja. Povijesne ličnosti određuju ono što bismo metaforički mogli označiti kao *nacionalni Panteon*: pripadaju mu utemeljitelji, ideološki začetnici, nacionalni junaci i ključni likovi nacionalne kulture. U povijesnom izlaganju i u objašnjavanju prošlosti, panteon ispunjava važnu ulogu. Sličnu zadaću imaju službeni praznici i obljetnice ili povijesni događaji na koje se podsjeća u javnomu životu. Osim što predstavljaju određeni politički entitet, državni simboli predočuju utvrđenu reprezentativnu baštinu prošlosti i povijesne tradicije nekoga društva. Primjerice, spomenici i nazivi ulica služe konzerviranju povijesti koju društvo drži valjanom. Utvrdili su je oni isti koji biraju ličnosti i događaje kojima spomenicima i imenima ulica treba odati počast. Zajedno s obljetnicama, poštanskim markama i novčanicama pretvaraju prošlost u čvrstu sastavnicu suvremenosti i time predstavljaju sliku prošlosti koja odgovara danome društvu.

Uz to određeni članovi panteona mogu služiti kao uzor. Simboličko značenje primjereno njima i njihovim postupcima važit će kao smjernica ponašanja i djelovanja u sadašnjosti i budućnosti. Oni su *junaci*, a značenje koje se pripisuje njima i njihovim djelima ima važnu funkciju pri utvrđivanju društveno obveznoga vrijednosnoga sustava. Zemljopisni pojmovi na uličnim pločama, poštanske marke i novčanice utvrđuju nacionalni teritorij i predstavljaju nacionalnu geografiju određujući joj različite pojedinačne dijelove. Imena institucija i organizacija često izražavaju nacionalnu pripadnost izrazitim verbalnim pozivanjem na te uzore.

Kanonski sustav simbola stoga nije drugo do li sustav znakova koji definira formulirani tekst određenoga kolektivnog identiteta. Utvrđuju ga oni koji određuju identitet društva.¹⁰ Politički centar određuje službenu ideologiju i u skladu s tim simbole koji će se pojaviti na uličnim pločama, poštanskim markama i novčanicama. On također određuje u čiju će se čast podići spomenici i koje će se obljetnice slaviti. Simboli kanonskog sustava moraju posredovati poruke koje odgovaraju vladajućoj ideologiji. Događa se, međutim, da je poruka posredovana javnim simbolima suprotna dominantnoj ideologiji. Evo primjera iz Abidjana, glavnoga grada Obale Bjelokosti. Ondje neke ulice nose ime francuskih kolonijalnih junaka, premda je službena državna doktrina nacionalno-antikolonijalistička.¹¹ Ipak takvi su slučajevi rijetki i upozoravaju na političku slabost moćnika ili na manjkavu spoznaju o predstavljačkoj ulozi simbola u javnomu životu.

⁹ V. S. Naipaul, *The Return of Eva Peron*, Harmondsworth 1981., 140. (...) *but the country has yet no idea of itself. Streets and avenues are named after presidents and generals, but there is no art of historical analysis... There is legend and antiquarian romance, but no real history. There are only annales of rulers, chronicles of events (...)*

¹⁰ O kolektivnom identitetu vidi: W. J. M. Mackanzy, *Political Identity*, London 1977.

¹¹ A. Bänziger, *Jeder Kolonialheld hat seine Straße*, Frankfurter Rundschau, 7.1.1983.

3.2. PROPAGANDNA I ODGOJNA VRIJEDNOST

Politički simbol koji se pojavljuje u javnosti na nositelju simbola ujedno je točka u kojoj se susreću vladajuća ideologija i pojedinac. Kanonski simbol služi kao posrednik između političkoga centra i periferije, a u isto je vrijeme ciljana skupina na koju se usmjerava politička propaganda političkoga centra. Pored obrazovnoga sustava i masovnih medija kanonski su simboli propagandno sredstvo koje građanima posreduje političke i ideološke poruke političkoga centra. Nasuprot ostalim medijima — koji su poznatiji i češće su predmet istraživanja — ovi imaju prednost jer su čvrst sastavni dio neposredne okoline u kojoj se odvija ljudski život. Ipak postoji razlika među pojedinim simbolima. Zastave, spomenici i himne su naravno također čvrsta sastavnica javnoga života, ali njihovo je političko značenje nesporno i općepoznato. Svečanosti i ceremonijal koji ih okružuje tvore jasnu razdjelnicu između njih i svakidašnjice.

Posve je drukčije s imenima ulica, poštanskim markama i novčanicama. Ove posljednje posjeduju poznatu i zacrtanu uporabnu funkciju. Stoga ljudi koji se njima služe često nisu svjesni kako i one predstavljaju političke motive i čvrstu sastavnicu vladajućega ideološkoga sustava. Politizacija nekog nositelja simbola ima za posljedicu prodor vladajuće ideologije u naoko nepolitična područja života. Ako čovjek ne želi, on ne mora čitati novine ili gledati političke emisije na televiziji, a čim na svršetku dnevnoga emitiranja začuje himnu, može isključiti televizor. Ali uporabu novčanica ili poštanskih maraka kao i izgovaranje ili ispisivanje imena ulica nije moguće izbjeći. Upravo jednostavnost i navodna nevažnost tih svakidašnjih nositelja simbola pretvara ih u efikasno sredstvo uz čiju pomoć vladajuća ideologija prodire u područje privatnosti.

Više je istraživanja¹² provedeno o tome kako se politički centar u cilju mobilizacije služi političkim simbolima, primjerice zastavama i himnama — sjetimo se poziva *pod zastavu*. To osobito vrijedi za društva i političke grupacije — pokrete i stranke — u kojima su iste političke vrijednosti obvezne za sve. Javno prikazivanje političkih simbola osobito je značajno u društvima u kojima političkome centru nedostaje javna legitimnost.¹³ U tom slučaju režim će poduzeti određene napore kako bi društvenoj periferiji nametnuo svoju ideologiju. Nastojat će suzbiti nepoćudnu političku lojanost te oblikovati političku svijest stanovništva prema konsensusu koji će režimu pomoći ostvariti prijeko potrebnu legitimnost.¹⁴

Političkim oblicima vladavine potrebna su sva raspoloživa sredstva indoktrinacije kako bi proizveli željenu političku svijest. Edward Shils ovako opisuje taj proces:

¹² O tome vidi: R. Semd, *Staatsrechtliche Abhandlungen und andere Aufsätze*, Berlin 1968.; D. J. Friedrich, *Symbole und Stereotype*, u knjizi istog autora: *Der Verfassungsstaat der Neuzeit*, Berlin 1953.; T. Geiger, *Demokratie ohne Dogma. Die Gesellschaft zwischen Pathos und Nüchternheit*, München 1963.; K. Mannheim, *Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus*, Darmstadt 1958.

¹³ O ulozi draavnih simbola u oblikovanju draavne svijesti vidi: S. Rokkan, *Models and Methods in the Comparative Study of Nation-Building*, u: *Acta Sociologica* 12, 1968.

¹⁴ E. Shils, *Tradition*, Chicago 1981., 254.

*Ako se centar djelotvorno širi, nadzirat će komunikacijske institucije: škole, crkve, a ako je riječ o društvu visoke pismenosti, organe predstavljanja predodžbi o svijetu (...)*¹⁵

Za predstavljanje svoje ideologije politički se centar služi različitim nositeljima simbola. U većini slučajeva ne nadzire samo obrazovni sustav i masovne medije nego će utvrditi i koja će se imena ispisati na uličnim pločama i koji će se motivi upotrijebiti na poštanskim markama, kao i to u čiju će se u čast podignuti spomenici. Režim koji određuje kanonske simbole društva potrudit će se da okolicu oblikuje u skladu sa svojom ideologijom. Simboli će pritom predstavljati vladajuću ideologiju. Njihovo utvrđivanje na nositeljima simbola označuje prezentaciju dominantne ideologije u javnosti. Politizacija nositelja simbola jednostavno je i djelotvorno sredstvo za posredovanje političkih i ideoloških poruka stanovništvu. Nositelji simbola postat će tako nositeljima promidžbe i posrednicima između političkoga središta i ciljane skupine, to jest stanovništva. Stoga politizacija nositelja simbola demonstrira moć političkoga središta nasuprot periferiji. Javnom prezentacijom *svojih* simbola politički centar obznanjuje pravo da je *njegova* ideologija postala vladajućom.

4. O DINAMICI POLISISTEMA

Polisistem javnih političkih simbola podložan je mijenama u vremenu. Dinamika polisistema dio je političkih i ideoloških društvenih promjena. Promjene u polisistemu mogu se podijeliti u dvije kategorije: one koje se događaju neovisno o mijenama vladajuće ideologije i one koje nastaju kao posljedica drastičnih političkih preobrata koji rezultiraju radikalnim promjenama odnosa moći i u skladu s tim vladajućim političkim doktrinama i ideologijama.

Prva se kategorija ističe ponajprije dodavanjem kanonskih simbola koji su posljedica povijesnih zbivanja. Ratovi rađaju nove junake po kojima se imenuju ulice i kojima se podižu spomenici. Mjesta važnih bitaka postaju spomen-područja, a povijesni datumi kao obljetnice ulaze u nacionalni kalendar. Znameniti pokojni državnici postaju dijelom povijesnoga sjećanja, a spomen na njih čuva se uz pomoć uličnih ploča, poštanskih maraka, katkad čak i spomenika. Dodavanje novih simbola u nekim slučajevima stvara probleme zato što su važni, središnji nositelji simbola već zauzeti i nose neke druge simbole. Iz toga se, primjerice, razabire kako se pomoću uličnoga imena vrednuju nekadašnji važani državnici. U čast Davida Ben Guriona, utemeljitelja izraelske države, grad Tel Aviv jednu je od svojih središnji aleja nazvao po njemu. Time je nestalo tradicionalno ime te aleje. Slično se dogodilo u Parizu, gdje je jedna središnja ulica preimenovana po generalu de Gaulleu. Događa se i to da se simboli pojave na novim nositeljima ili na nekim mjestima koja prije toga nisu služila kao nositelji simbola. U Izraelu je primjerice međunarodni aerodrom prozvan *Zračna luka Ben*

¹⁵ *The center, when it is effectively expanding, controls the institutions of communication: schools, churches, and if the society is a literate one, many of the organs for the presentation of representations of the world (...).* E. Shils, *ibid.* 249.

Gurion. Novi je pariški aerodrom dobio ime po de Gaulleu. Uporaba zračnih luka kao nositelja simbola prati njihovu sve veću važnost u vremenima masovnog turizma. Stoga one jamče maksimalnu eksponiranost reprezentativnim simbolima. Državnički posjeti ne dočekuju se više na željezničkim postajama ili u lučkim pristaništima nego se ceremonije dobrodošlice upriličuju u zračnim lukama, te one stoga postaju osobito prikladnim nositeljima simbola za predstavljanje ključnih likova nacionalnoga panteona.

Za dinamiku kanonskog sustava simbola karakteristično je, s jedne strane, da u njegovo središte prodiru novi simboli a, s druge strane, iz središta se potiskuju stari. No potisnuti simboli time ne prestaju pripadati kanonu, već je snižena razina njihove važnosti. Oni se više ne pojavljuju na novim nositeljima i pomalo padaju u zaborav. To osbito upada u uči kod imena ulica nazvanih po više ili manje nepoznatim pripadnicima nacionalnoga panteona. Simboli visokoga ranga stalno se obnavljaju u simboličkom sustavu pojavljujući se na novim nositeljima.

Druga kategorija obuhvaća promjene u polisistemu što se događaju nakon nekog pomaka službene ideologije. Najočitiije je nakon kakvog političkog preokreta tijekom kojega jedno političko središte s određenom ideologijom biva zamijenjeno drugim s drugom ideologijom. U pravilu radikalne se političke promjene odmah obrušavaju na kanonski sustav. Prvim *žrtvama* postaju oni simboli koji se nedvosmisleno identificiraju s prethodnim sustavom. To u praksi znači da se neželjeni simboli miču sa svojih nositelja: spomenici se demoliraju, ulice preimenuju, poštanske marke i novčanice povlače iz prometa. Nakon Homeinijeve revolucije u Iranu razoreni spomenici svrgnutoga šaha izgubili su se iz gradske slike Teherana. Preimenovana je i središnja aleja, koja je nosila šahovo ime.¹⁶ Godine 1952. nakon revolucije *slobodnih časnika* u Egiptu s novčanica nominalne vrijednosti od 5 pijastera nestala je slika svrgnutoga kralja Faruka.¹⁷

Prvenstvena je zadaća svakog novog režima predstaviti što prije i što upadljivije svoje simbole. Nakon marksističke revolucije u Etiopiji 1973. u središtu Addis Abebe podignut je monumentalni Lenjinov spomenik. Evo jednog primjera iz Vijetnama: ondje je 1975. neposredno nakon pobjede Sjevernoga Vijetnama i sjedinjenja Južnog i Sjevernog Vijetnama glavni grad Južnoga Vijetnama Sajgon nazvan po Ho Ši Minu. Središnja ličnost sjevernovijetnamskoga panteona predstavljena je na način koji nije mogao biti uočljiviji. Nastup novih simbola jasna je politička proklamacija. Simboli priopćuju da se dogodila politička promjena i da su se odnosi moći i službena doktrina korjenito izmijenili.

Promjene kanonskog sustava nakon drastičnih političkih i ideoloških mijena teku u četiri etape. Dvije se etape odnose na stare simbole koji su prije političkoga preokreta predstavljali vladajuću ideologiju. Druge se dvije tiču novih simbola koji nakon promjene postaju dijelom kanonskoga sustava.

¹⁶ V. S. Naipaul, *Among the Believers*, Harmondsworth 1981., 78.

¹⁷ Der Spiegel, 1953., 27:35.

Prva etapa povezana sa starim simbolima jest proces dekanonizacije skupina simbola što predstavljaju političku i ideološku orijentaciju koja više ne pripada novom službenom ideološkom sustavu. Valja očekivati da će simboli te skupine nakon promjene odmah ili postupno biti uklonjeni sa svojih postolja. Druga je etapa preuzimanje tradicionalnih simbola od strane novoga političkoga centra, jer su ti simboli, prije kao i sada, izraz nove službene doktrine. Ti stari simboli ostaju i dalje dijelom kanonskoga sustava. No moguće je da se tijekom preuzimanja, ili čak prisvajanja tih simbola od strane novoga režima, pomaknu naglasci i promijeni značenje, pri čemu stari simboli dobivaju novu interpretaciju. Usporedo s tim, ti stari simboli, koji su u starom kanonskom sustavu možda drugorazredno značenje, u novom sustavu mogu steći središnju važnost i obrnuto. Bitno je da oni stari simboli koji se održe nakon radikalne političke promjene označuju povijesni kontinuitet.

Prva etapa u vezi s novim simbolima, uključenima u kanonski sustav, jest kanonizacija simbola koji prije promjene nisu pripadali kanonu, ili su čak bili zabranjeni, a sada se moraju preobratiti u legitimne kanonske simbole. Novi kanonski simboli, osobito reprezentativni za novi politički centar, pripadati će odsad središtu postrevolucionarnoga sustava.

Tijekom druge etape ponovno se u uporabu stavljaju oni simboli koji su ranije pripadali simboleskom sustavu, ali su dekanonizirani. Riječ je o postupku rekanonizacije tijekom kojega stari/novi simboli opet postaju dijelom kanonskoga sustava.

Kad se neki politički centar zamijeni drugim, ne moraju obvezno nastupiti promjene ideološkoga sustava. One se mogu dogoditi djelomičnom prilagodbom službene doktrine. Katkad politički centar mijenja dijelove svoje službene doktrine, što dovodi do odgovarajuće mijene kanonskoga sustava. Stari simboli starog političkog pravca podvrgavaju se procesu dekanonizacije i zamjenjuju novim kanonskim simbolima, koji predstavljaju novi ideološki smjer. I tu su promjene sustava jednoznačne: pripadaju promjenama pogleda na svijet i pokazuju kako se ujedno dogodila promjena doktrine. To je osobito značajno u autoritarnim državama u kojima nije dopuštena javna i otvorena rasprava o političkim i ideološkim pitanjima. Promjene u kanonskom sustavu ondje su jasan pokazatelj promjena službene doktrine.

Politička ili ideološka promjena — čak i kad se ostvarila revolucionarnim putem — ne mora odmah uvesti mijenu kanonskoga sustava. Dalekosežne promjene polisistema katkad nastupaju odmah nakon političkog preokreta, ali gdje kad će proći neko vrijeme dok se politički preokret očituje u mijeni polisistema. Tempo promjena ovisi o snazi novoga političkoga središta kao i o tome koliko je novi režim svjestan značenja javnih političkih simbola. Stoga proces oblikovanja neke nove strukture može biti dugotrajan ako je stari režim predočio svoje simbole na mnoštvu nositelja. Demolirati spomenike i povući poštanske marke iz optjecaja razmjerno je jednostavno, ali preimenovati stotine ulica posao je koji iziskuje napor i vrijeme. Stoga se događa da i nakon političke promjene u javnosti ostanu prisutni nekanonski simboli — kao svjedoci minule epohe kada su pripadali službenoj ideologiji.

Prevela Dunja Rihtman-Auguštin

POLITICAL SYMBOLS IN THE EVERYDAY LIFE POLI-SYSTEMIC APPROACH TO RESEARCH

Summary

The article is based on the first chapter of the author's book *Von Wilhelmplatz zu The Imannplatz. Politische Symbole im öffentlichen Leben der DDR*.

The author considers terminological-theoretical framework of the research of political symbols and their dynamics in the everyday life. In doing so he expands the classic concept of political symbols such as flags or anthems (not denying their importance), and adds to them monuments, street and square names together with tablets that mark them, stamps and banknotes. He treats them as symbol carriers in the everyday life and thinks that they are appropriate instruments by means of which political center publicly represents ruling political and ideological topics. All these symbols represent ideological orientation of the political center. Between political motives thus represented in public and clearly defined political and ideological orientations there is a relationship which allows the first to be interpreted as political symbols.

The text deals with the following issues: differentiation between *represented* and *the instrument of representation*; characteristics of the symbol construction in public life; political meaning of the representation of symbols in public; impact of political processes and ideological changes on the represented symbolic complex. In the interpretation of political symbols the author relies on poli-systemic theory of I. Even-Zohar.

Translated by Snježana Ivanović

Keywords: political symbols / everyday life / poli-systemic theories